

3 - Тема. Кыргыз жараны деп жарандардын өзүн таанууну калыптандыруучу жана өнүктүрүүчү коомдук-саясий факторлор

План

1. Кыргыз Республикасында тил саясаты жана Кыргыз жараны деп жарандардын өзүн таануусун калыптандыруу	1
2. Кыргыз Республикасында дин саясаты жана Кыргыз жараны деп жарандардын өзүн таануусун калыптандыруу	6
3. Кыргыз Республикасында социалдык-маданий саясат жана Кыргыз жараны деп жарандардын өзүн таануусун калыптандыруу	13
3-тема боюнча кыскача корутундулар.....	16
Жаңы терминдер жана түшүнүктөр.....	17
Контролдук суроолор жана окуу тапшырмалары	19
Тапшырмалар.....	19
3-тема боюнча сунушталган окуулар.....	20

1. Кыргыз Республикасында тил саясаты жана Кыргыз жараны деп жарандардын өзүн таануусун калыптандыруу.

Кыргызстандын азыркы аймагы тарыхтан көп улуттуу, ал жерде түрдүү тилдерде сүйлөгөндөр жашаган, ал эми кыргыз тили эң байыркы тилдердин бири болуп саналат. Совет бийлигинин орношу менен республикадагы түрк тилдеринин ар түрдүүлүгүнө славян жана европалык тилдер кошулган. Ленин доорундагы Совет өкмөтү эне тилди жана маданиятты өнүктүрүү саясатын жүргүзгөн. Бул доордо кыргыз тилинин калыптанышы, анын ичинде латын алфавитине өтүү жана кирилл алфавитинен кийинки мезгил. Жаңы алфавит сүйлөө тилин басып чыгаруу жана сактоо системасын киргизди. Натыйжада кыргыздын бай оозеки чыгармачылыгы биринчи жолу жазылып, бүгүнкү күнгө чейин түп нускасында сакталып калган.

Сталиндин келиши менен «орусташтыруу» саясаты жана орус тилинин популярдуулугу коомдук турмуштун, мектеп билиминин, университеттердин, китепканалардын, чындыгында совет жарандарынын бүткүл жашоосунун орус тилине массалык түрдө өтүшүнө алып келди. Бул лингвистикалык трансформациялар айрыкча орус тилдүү мигранттар же кыргыз элитасынын өкүлдөрү болгон шаарларда байкалды, алар да негизинен же жалаң орус тилдүү.

Ошол жылдарды тактап айтканда 1989-жылдагы эл каттоонун картинасы, мурдагы Фрунзе шаарындагы 69 мектептин 3 гана окуу жайы

кыргыз тилин негизги тил катары колдонгондугун керсетет. Кыргыз ССРинин жогорку окуу жайларында студенттердин 17 проценти гана кыргыз тилинде окушкан. Маданияттын жайылышына орус тили да үстөмдүк кылган. Улуттук китепканада кыргыз тилиндеги китептердин төрт пайызы гана болгон. Ал эми улуттук операда 50 спектаклдин төртөө гана кыргыз тилинде коюлса, мамлекеттик киноагенттикте кыргыз тилинде дубляждалган же субтитрленген тасмалардын 9 пайызы гана болгон.¹

Горбачевдун СССРде бийликке келиши менен кайра куруу саясаты башталып, бул негизинен экономикалык, ошондой эле саясий чечимдерди децентрализациялоого алып келген. 2019-жылдын сентябрь айында Кыргыз ССР Жогорку Совети тарабынан мамлекеттик тил мыйзамынын кабыл алынганына 30 жыл толду. Бул мыйзам аркылуу 1989-жылы кыргыз тилине мамлекеттик тил деген расмий макам берилген. “Кайра куруу” доорунда бул мыйзамдын кабыл алынышы кыргыз тилинин келечектеги өнүгүүсүнө сезилерлик салым кошуп, улуттук аң-сезимдин өсүшүнө өбөлгө түзүп, эгемендүү мамлекетти түзүүдөгү олуттуу кадам болуп калды.

Бул мыйзам кабыл алынгандан кийин 2 жылдан кийин СССР ураган. Көп тилдүү жана көп улуттуу өлкө катары өлкөнүн жаңы жетекчилигинин алдында Акаевдин образындагы катаал милдет турат: *тил реформасын кыргыздардын улуттук кайра жаралуу каалоолорун канааттандыра тургандай кылып, ошол эле учурда калган орус тилдүү азчылыкты алардын кадыр-баркы, коопсуздугу, ошондой эле билим берүү, маданий жана башка өзгөчөлүктөрү сакталып калганына ынандыруу*. Биринчи президенттин инклюзивдик саясатына карабастан, орус тилдүү калктын агылышын токтотуу мүмкүн болгон жок, экономикалык кризис жана коомдук түзүлүштүн кыйрашы тилдик артыкчылыктарга караганда орчундуу себептерге айланды.

Эгемендүүлүктүн алгачкы жылдарында мамлекеттик жана расмий тилдерди андан ары өнүктүрүү жана түптөө боюнча бир катар мыйзамдар, токтомдор жана жарлыктар кабыл алынып, алардын ар бири өзгөчө мааниге ээ болгон. Кыргызстандын тил саясатынын тарыхындагы эң орчундуу этаптарды айта турган болсок, 1993-жылы кабыл алынган, эгемендүү мамлекетте эле кыргыз тилине мамлекеттик тил статусун берген Конституцияны айта кетели. Кыргызстан орус тилине расмий макам берилген постсоветтик мамлекеттердин бири. Бул Кыргызстандын кыргыз эмес калкына урмат көрсөтүүнүн маанилүү фактору.

¹ <https://cabar.asia/ru/russkij-i-kyrgyzskij-yazyki-ravnje-krylya-odnoj-ptitsy>

Орус тилдүү Кыргызстандын өзгөчөлүгү - азыркы Кыргызстанда орус тилинде сүйлөгөндөрдүн көбү этникалык орустар эмес. Көбүнчө булар кош тилдүү кыргыздар, алар көбүнчө орус тилин эне тили катары сүйлөшөт, ошондой эле орус тилин бириктирүүчү жана улуттар аралык байланыштын интеграциялык ролун ойногон башка элдердин өкүлдөрү.

Кыргызстанда орус тилинин статусу жана ролу мыйзамдык деңгээлде бекитилген. Мындай статус өлкөнүн Конституциясынын мурунку редакциясында 2001-жылы бекитилген. Ошентип, Кыргыз Республикасынын колдонуудагы Конституциясында ст. 13 Орус тили расмий тил статусун сактап калат. Конституция ошондой эле Кыргызстан элин түзгөн бардык этностордун өкүлдөрүнө эне тилин сактоо, үйрөнүү жана өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүү укугуна кепилдик берет².

Эгемендүүлүк мезгилиндеги мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн мамлекеттик саясаты. Мамлекеттик тил саясаты көп жагынан төмөн болгон, көбүнесе узак мөөнөттүү эмес. Уруксатсыз, бирок ошол эле учурда бийликти үзгүлтүксүз алмаштыруу мамлекеттик тилди өнүктүрүү боюнча ар бир бийликтин өзүнүн көз карашына алып келди. Бирок, Кыргызстандын 2000-жылдардын башындагы саясий туруксуздугуна карабастан, тил саясаты жаатындагы мыйзам чыгаруу ишмердүүлүгүн талдоо көрсөткөндөй, *ар бир жаңы режимдин тушунда мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана бекемдөө аракеттери ырааттуу болуп келген.*

Маселен, мамлекеттик кызматта иш кагаздарын жүргүзүү тилин, иш кагаздарын жүргүзүүнү жөнгө салууну бийликтин каалоосу. Эгемендүүлүктүн таңында өлкө жетекчилиги иш кагаздарын жүргүзүүнү, иш кагаздарын жүргүзүүнү шашылыш түрдө мамлекеттик тилге өткөрүүгө аракет кылган. Ошентип, өкмөттүн 1993-жылдын январындагы токтому менен мамлекеттик мекемелер менен ишканалардын ортосунда иш кагаздарын жүргүзүүдө кыргыз тилине өтүүнүн деталдуу графиги белгиленген. Бишкек жана Ош сыяктуу ири шаарларда өтүү мөөнөтү 1996-1997-жылдарга чейин өзгөргөн. Бирок бул идея ишке ашпай калганын түшүнгөн бийлик жарлыкты ишке ашыруу мөөнөтүн 2000-жылга чейин узарткан.

Тажрыйба көрсөткөндөй, 1990-жылдары салттуу кыргыз тилдүү Нарын өндүү облустардан тышкары борбордо жана башка орус тилдүү аздыр-көптүр ири шаарлар менен облустарда иш кагаздарын жүргүзүү, иш кагаздарын жүргүзүү орус тилинде инерция менен жүргүзүлүп келген. Республиканын мекемелеринде жана уюмдарында, жергиликтүү аткаруу

²Кыргыз Республикасынын 5-майдагы Конституциясы2021.

бийлик органдарында мамлекеттик тилдин натыйжасыз колдонулушу каражаттын жетишсиздиги жана республиканын бийлик органдарынын так, пландуу координациялоо иштеринин жоктугу менен түшүндүрүлдү.

1998-жылы Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссия түзүлгөн. Функционалдыгы боюнча комиссия мамлекеттик тилди өнүктүрүү жаатында мамлекеттик саясатты ишке ашыруу миссиясы бар типтүү мамлекеттик органга окшош. Комиссия 2000-жылдан бери ар бир президенттик шайлоодо президенттикке талапкерлер үчүн "кошумча тоскоолдук" катары "эксперт" катары белгилүү болуп калды.

Тил чөйрөсүн укуктук жөнгө салуу боюнча негизги системалуу иштер 2000-жылдардын башында башталганын баса белгилей кетүү керек. Кыргызстандын алмашып жаткан жетекчилиги саясий кырдаалга карабай кадам сайын мамлекеттик тилди өнүктүрүүгө жана бекемдөөгө аракет кылып келет. Кош тилдүүлүктөн көп тилдүүлүккө кийинки жылыш да баса белгилениши керек.

Мамлекеттик тилди толук масштабдуу киргизүү боюнча акыркы чаралардын бири катары чиновниктердин мамлекеттик тилди милдеттүү түрдө билүүсүн талап кылуусу деп атоого болот, бул кандайдыр бир нааразычылыктарды жана тынчсызданууларды жаратты. Орус тилдүү азчылыктардын айрым өкүлдөрү муну расмий тилдин эсебинен мамлекеттик тилдин ролунун жогорулашы, ошондой эле тилге карата басмырлоо мүмкүнчүлүгү катары баалашты. Ошондуктан, жаңы түзүлгөн өкмөт, ошондой эле бардык чиновниктер жана карапайым жарандар ар түрдүүлүктү, адам укуктарын жана тил, дин жана улут боюнча басмырлоону болтурбоо баалуулуктарын бийик тутушу керек.

Эгемендүүлүктүн биринчи декадасында мамлекеттик тилди киргизүү боюнча толук кызгылт эмес жыйынтыктардын негизинде Кыргызстандын жетекчилиги 2001-жылдын башында «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тилин 2000-2010-жылдарга өнүктүрүү программасын» кабыл алган. Бул тилди өнүктүрүү программасы ишке ашыруунун бир нече этаптарынан турган жана бир топ узак мөөнөткө иштелип чыккан. Программанын негизги милдеттери болуп мамлекеттик тилди окутуунун алдыңкы технологияларын жана усулдарын жана ага тиешелүү окуу китептерин иштеп чыгуу; өлкөнүн бардык аймактарында документ жүгүртүүдө жана иш кагаздарын жүргүзүүдө мамлекеттик тилди колдонууга өтүү; формаларды жана расмий документтерди унификациялоо; котормолорду жакшыртуу, ж.б.

2010-жылга карата бул программаны этап-этабы менен ишке ашыруунун жыйынтыгында Бишкек шаарында кыргыз тилин окутуу боюнча бир нече борборлорду түзүү боюнча иштерди белгилөөгө болот; тиешелүү иш-чараларды жана сынактарды өткөрүү менен мамлекеттик тилдин күнүн жана жумалыктарын белгилөө жана өткөрүү; кыргызча-орусча электрондук сөздүктү иштеп чыгуу; актуалдуу, так терминдер менен атайын кесиптик сөздүктөрдү чыгаруу, кыргыз тилиндеги Википедия ж.б.

Иш-аракеттердин комплекстүү, системалуу жана жакшы каржыланган программасы болбосо мамлекеттик тилди өнүктүрүү мүмкүн эмес. Ошондой эле программа узак мөөнөттүү жана ырааттуу болушу керек, ар бир жаңы өкмөт өзүнөн мурункулардын саясатын улантыш керек.

Кыргызстан элдеринин эне тилдерин сактоодо билим берүүнүн ролу. Кыргыз Республикасынын Конституциясы мамлекеттик, расмий жана эне тилде билим алууга кепилдик берет. Бул Кыргызстандын жарандарынын негизги укуктарынын жана артыкчылыктарынын бири.

Интеграция процесстерин тереңдетүүгө өбөлгө түзгөн мамлекеттик саясаттын маанилүү багыттарынын бири – көп тилдүү жана көп маданияттуу билим берүүгө көңүл бурууну күчөтүү. Көп маданияттуулук принциби 2013-жылы кабыл алынган Туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясында, ошондой эле Кыргыз Республикасында элдин биримдигин жана этностор аралык мамилелерди чыңдоо Концепциясында чечүүчү мааниге ээ. Бул документтерде билим берүү адамдык капиталдын өнүгүшүнө салым кошкон интеграциялык элемент катары каралат.

Мамлекеттик бийлик органдарынын кыргыз тилине өтүшү кыргыз тилин мамлекеттик деңгээлде жайылтуудагы дагы бир маанилүү кадам болуп саналат. Бул өткөөл бир же эки жылда бүткөрүлбөй турганын жана убакытты, инвестицияны жана адаптацияны талап кыларын түшүнүү маанилүү. Кыргыз тилине өтүүгө аргасыз болгон мамлекеттик органдардын профессионалдуу эмес терминологиялык базасы жана кыргыз тилинде кат алышуу, иш кагаздарын жүргүзүү жана иш кагаздарын жүргүзүү боюнча тажрыйбасы начар болот. Кыргыз терминологиясын акырындык менен өнүктүрүү, жаңы кызматкерлерди даярдоо жана эскилерин кайра даярдоо, аларды профессионал кыргыз тилинин күнүмдүк тилден айырмаланып турган татаал сырлары менен тааныштыруу маанилүү.

Кыргызстандын элин түзгөн ар бир этнос өз тилин өнүктүрүүгө укуктуу. Басма гезиттер, радио уктуруулар, мектептерди ачуу ж.б. Бул билим берүүгө да тиешелүү, мисалы, мамлекеттик мектептерде 4 тил расмий түрдө окутуу тили катары колдонулушу мүмкүн - кыргыз, орус, өзбек, тажик, анын ичинен 3 тил

азчылыктардын тили. Учурда өлкөдөгү бардык мектептердин ичинен орус тили 226 мектепте, өзбек тили 33 мектепте жана тажик тили 3 мектепте окутулат.³. Кээ бир этностордун өкүлдөрүнүн жетишсиздиги жана бул өзгөртүүнү, ошондой эле өзбек жана тажик тилдеринде окуткан аймактык мектептерде билим берүүнүн сапатын жогорулатууну талап кылат деген түшүнүк бар. Мындай чаралар Кыргызстанда жашаган этникалык топтордун эне тилдерин сактоого оң таасирин тийгизет. Ошондой эле бардык этникалык топтор үчүн тиешелүүлүк, коом тарабынан кабыл алуу сезимин жаратат.

2. Кыргыз Республикасында дин саясаты жана Кыргыз жараны деп жарандардын өзүн таануусун калыптандыруу

Кыргызстан – түрдүү диний салттардын өлкөсү. Тарыхый көз караштан алганда, азыркы Кыргызстандын аймагы зороастризм, буддизм, шаманизм сыяктуу ишенимдердин, ошондой эле христиан жана исламдын ар кандай секталарынын, анын ичинде мистикалык жана эзотерикалык суфийлик жамааттардын жанаша жашоосу менен мүнөздөлгөн. Тарыхта отурукташкан элдерге салыштырмалуу кыргыз көчмөндөрү ислам динине жеңилерээк берилип, исламга чейинки ишенимдердин көбүн сактап калууну жана теңирчиликке жана асман культуна байланыштуу ырым-жырымдарга катуу басым жасашкан (Теңир-Ата, Умай- эне, ыйык жерлерге жана ата-бабалардын арбактарына сыйынуу-арбактар ж.б.), жеке таза догмалык исламдык ырым-жырымдарды четке кагуу.

Совет мезгилинде динге тыюу салынган, диний жөрөлгөлөр жабык эшик артында өткөрүлгөн, атеисттик коомдо диний мекемелердин таасири болгон эмес. **Эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин Кыргыз Республикасы** көп улуттуу жана көп конфессиялуу, анда ар кандай диний конфессиялардын эркин өнүгүүсү үчүн бардык шарттар түзүлгөн, жарандардын абийир жана дин тутуу эркиндигине болгон укуктары кепилденген, светтик багытта тандап алынган өлкө болду.

Мамлекет адамга тандоо укугун берет, бирок ошону менен мыйзамдарда белгиленген жарандык-укуктук негиздерге таянуу менен анын диний, этностук жана гендердик таандыктыгына карабастан аны коргоого милдеттенет.

Динди мамлекеттен бөлүү, башкача айтканда, светтүүлүкдүн өзү Кыргыз Республикасынын Конституциясында бекемделген, ошентип, Негизги Мыйзамдын 34-беренесине ылайык:

- ар бир адамга абийир жана дин тутуу эркиндиги кепилденет;

³ <https://news.un.org/en/story/2021/03/1398772>

- ар бир адам жекече же башкалар менен чогуу каалаган динди тутууга же эч кимге ишенбөөгө укуктуу;
- ар бир адам эркин тандоого жана диний жана башка ишенимдерге ээ болууга укуктуу;
- эч ким өзүнүн диний жана башка ынанымдарын билдирүүгө же андан баш тартууга мажбурланышы мүмкүн эмес.

Мындан тышкары, Конституцияда эч бир дин мамлекеттик дин катары бекитилбеши же милдеттүү түрдө болушу мүмкүн эмес деп жарыяланып, диний мекемелер мамлекеттен өзүнчө болушун камсыздайт. Диний уюмдардын, диний саясий партиялардын жана диниятчылардын мамлекетти башкарууга катышуусуна тыюу салынат. Конституцияда ишеним жана дин тутуу эркиндигине кепилдик берилип, чектөөлөр парламент тарабынан улуттук коопсуздукту, коомдук тартипти, жарандардын ден соолугун жана адеп-ахлагын, башка адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо максатында гана колдонулушу мүмкүн экенин белгилейт.

Кыргыз жараны түшүнүгү негизинен биз кайсы динди карманбайлы, баарыбыз Кыргызстандын жараныбыз деп болжолдойт. Жарандардын диний өзгөчөлүгү кыргыз жараны түшүнүгүнө карама-каршы келбейт, тескерисинче, аны коштоп турат. Бул кабарды элге жеткирүүдө диний лидерлердин ролу чоң. Ар бир адамда көптөгөн инсандык, диний, жарандык, этникалык, саясий өзгөчөлүктөрү бар экенин түшүнүү керек, бирок кыргыз жараны Кыргызстандын жараны деген идеясында ар кандай көз караштагы адамдар үчүн байланыш түйүнүн сунуштайт. ар кимге таандык болгон.

Мамлекеттин динден бөлүнүшү жана либералдык мамиле бардык диний агымдардын ачык жана мыйзамдуу (биргелешип) жашоосу үчүн жагымдуу шарттарды түзөт. Диний уюмдардын бар экендигин жана ишмердүүлүгүн кабыл алуу жана мыйзамдаштыруу диний агымдардын чырчатаксыз болушуна, Кыргызстанда диний экстремизмдин салыштырмалуу төмөн деңгээлине себеп болуп жатканын окумуштуулардын саны өсүүдө.⁴ Мунун баарында өлкөдөгү диний уюмдарды жөнгө салууда мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын катышуусунун жана алардын либералдык жана толеранттуу мамилесинин маанилүүлүгүн белгилей кетүү зарыл.

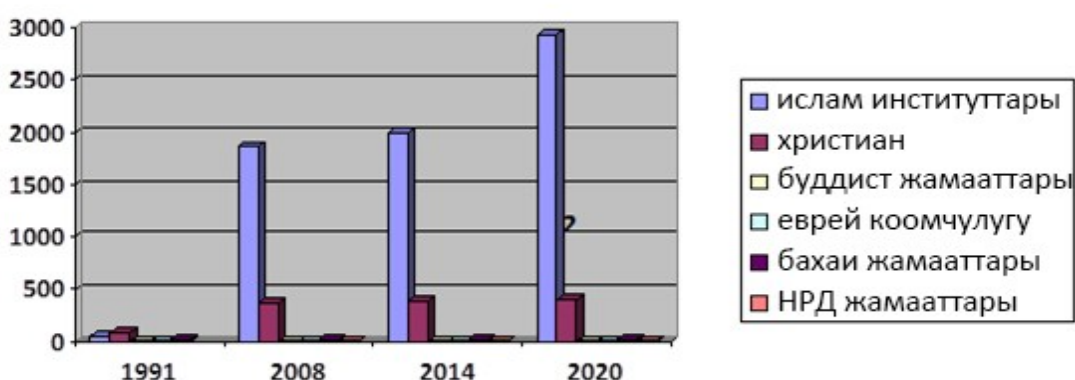
Белгилей кетсек, эгемендүүлүккө ээ болгондон бери ислам мусулмандардын басымдуу бөлүгүн түзгөн мамлекетте өзгөчөлүктүн

⁴ https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/KGZ/INT_CCPR_CSS_KGZ_16202_R.pdf

маанилүү белгиси болуп калды жана көптөгөн жарандардын күнүмдүк жашоосунда чоң практикалык мааниге ээ болду.⁵

Бирок, чындыгында либерализм жол берүүчүлүккө айланып, бул мечиттердин, диний окуу жайлардын санынын көзөмөлсүз көбөйүшүнө, ар кандай диний агымдардын пайда болушуна алып келди. Мисалы, эгемендүүлүк алган мезгилде, башкача айтканда, 1991-жылга карата Кыргызстан Республикасында 39 мечит иштесе, 2020-жылга карата расмий каттоодон өткөн мечиттердин саны 2669 болгон.⁶

Диаграмма 1. Кыргыз Республикасындагы диний уюмдар
1991-2020⁷

Өкмөт өлкөдөгү эл аралык салафиттик агымдардын, секталардын таасирин чектөө жана көп улуттуу коомдун ынтымагын камсыз кылуу максатында ханафи мазхабынын салттарын жана принциптерин жайылтууну жана коргоону өзүнө алды. Диний салттар менен диндин деструктивдүү версияларынын ортосундагы айырма светтик мамлекет менен диний жамааттардын ортосундагы мамилелердин негизги бөлүгү болуп саналат.

Кыргыз Республикасында динге ишенгендердин басымдуу бөлүгү (82%) мусулмандар. Динге ишенгендердин 16% өздөрүн христиан деп эсептешет. Ошондой эле протестанттык кыймылдар (баптисттер, элүүнчүлөр, адвентисттер) жана бахаилердин, еврейлердин, буддисттердин чакан топтору бар.

⁵Дж. Энгвалл. Кыргызстандагы Дин жана Светтик Мамлекет, Борбордук Азия-Кавказ Институту & Жибек Жолун Изилдөө программасы, Вашингтон ДС& Стокгольм-Нака, Швеция: Американын тышкы саясат кеңеши & Коопсуздук жана өнүгүү саясаты институту, 2020. - 17-18 б.

⁶1991-жылдан бери Кыргызстанда мечиттердин жана чиркөөлөрдүн саны кандай өзгөрдү. Инфографика. <https://elgezit.kg/2019/10/22/kak-izmenilos-kolichestvo-mechetej-i-tserkvej-v-kyrgyzstane-postle-1991-goda-infografika/>

⁷Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиянын расмий сайты. Текшерилген күнү 26 август 2020

Азыркы кыргыз коомунда өтө схемалык түрдө динге карата төрт негизги мамилени бөлүп көрсөтүүгө болот. Биринчиден, бул негизинен Бишкектин светтик саясий, экономикалык жана интеллектуалдык элитасы. Бир кезде үстөмдүк кылган бул топ азыраак секулярдык коомдо өз ордун акырындап жоготуп баратат. **Экинчиден,** Кыргызстандын улутчул маанайдагы жарандарынын жоон тобу бар, алар уламдан-улам байистүү Ханафи исламын өздөрүнүн бир бөлүгү катары кабыл алууда жана бул топтун өкүлдөрү күндөн-күнгө көбөйүүдө. **Үчүнчүдөн,** ислам кыймылдары жана миссиялары бар, алардын өкүлдөрү Кыргызстанда шариятты киргизүүнүн радикалдуу идеяларын жактап, азыркы мусулмандарды исламдын консервативдүү версияларына өткөрүүгө аракет кылып жатышат. **Төртүнчүдөн,** теңирчиликте кыргыздын чыныгы ыйыгы катары жактагандар бар.

Секулярдык, байистүү мусулмандар менен консерваторлордун ортосундагы тирешүү негизинен жашыруун, бирок мезгил-мезгили менен курчуп турат. Маселен, 2015-жылы өлкөдө консерваторлор Кыргызстанда Жаңы жылды майрамдоону жокко чыгарууну талап кылганда, талаш-тартыштар чыгып, бул демилге «светтик» да, байистүү мусулмандар менен теңирчилердин да өтө терс реакциясын жараткан. Андан да кызуу талаш-тартыштар көп аял алуу, мусулман кийимдерин кийүү, аялдардын баш кийими жана башкалар боюнча талаштарды жаратты. Мусулмандар менен теңирчилик салттарын кармангандардын тиреши социалдык тармактарды активдүү колдонуу менен өзгөчө курчуп кеткен кызуу талаш-тартыштар менен мүнөздөлөт.

Бул жагынан алганда, Кыргызстан эки жолдун кесилишинде турат: эртеби-кечпи өлкөнү эгемендүүлүк алгандан бери башкарып келген советтик муундун бийлиги алмашат. Маселе исламдын баалуулуктарына көбүрөөк кабылган жаңы муундун бийликке келиши менен эмне болот жана жаңы муун лидерлери саясат менен диндин ортосундагы ажырымды сактап калабы деген суроо туулат. Топтордун кайсынысы келечектеги чечим кабыл алуучулардын негизин түзөөрүнөн көп нерсе көз каранды.

Кыргызстан мусулмандарынын дин башкармалыгы. Кыргызстанда диний чөйрөдө эң үзгүлтүксүз иш алып барган мекеме бул Мусулмандардын дин башкармалыгы (мындан ары - КМДБ). Муфтияттын негизги милдети – өлкөдө кармалып жаткан исламдын салттуу формасы катары ханафи сунниттик исламды жайылтуу. КМДБ мамлекет менен мусулман жамааттарынын ортосунда кандайдыр бир ортомчу болуп саналат. Ал ошондой эле өлкөдө иштеп жаткан мечит, медресе жана ислам уюмдарын көзөмөлдөө, диний билим берүү тармагын көзөмөлдөө милдетин да аркалайт.

Муфтият мусулман диниятчыларынын компетенттүүлүгүн текшерүү жана каттоодон өткөрүү милдетин алат. Кыргызстандын жети облусунун, ошондой эле Бишкек жана Ош шаарларынын ар биринин казыят деп аталган облустук башкармалыктары бар, аларды республикалык муфтият көзөмөлдөйт.

Уламалар кеңеши тарабынан шайланган баш муфтий (белгилеп кетүүчү нерсе, мамлекет баш муфтийди тандоо процессине формалдуу эмес түрдө таасир этет), муфтиятты жетектейт жана аймактардагы диний лидерлерди (казы) дайындайт.

Кыргыз Республикасынын Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясы (мындан ары - ДИМК). ДИМК диний уюмдарга көзөмөлдү жүзөгө ашырат жана дин жөнүндө мыйзамдын жоболорунун аткарылышын көзөмөлдөйт. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу административдик ведомство катары Кыргыз Республикасынын Президентинин 1996-жылдын 4-мартындагы № 45 «Түзүмү жана курамы жөнүндө» Жарлыгы менен түзүлгөн. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн». Ошол эле учурда административдик бөлүм бир нече жолу статусун өзгөрткөн: ал өкмөттүн алдында, андан кийин Кыргыз Республикасынын Президентинин алдында иштеген.

ДИМК диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясатты түзүү жана ишке ашыруу боюнча иштерди жүргүзүүчү жана Кыргыз Республикасынын дин чөйрөсүндөгү мамлекеттик органдарынын ишин координациялоочу Кыргыз Республикасынын борбордук органы болуп саналат.

Диний топтор улуттук коопсуздукка, коомдук туруктуулукка, улуттар аралык жана конфессиялар аралык ынтымакка, коомдук тартипке, ден соолукка же адеп-ахлакка коркунуч келтирет деп эсептелсе, ДИМК аларды каттоодон баш тартууга укуктуу.

Кыргызстан эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин, ислам кайра жаралуусуна айрым чет мамлекеттер жана ислам уюмдары жардам колун сунган. Түркия, Аравия жарым аралы, Жакынкы Чыгыш жана Индия жарым аралы Кыргызстандагы ар түрдүү ислам таасирлеринин негизги булактары болгон. Салттуу эмес агымдардын үгүт иштеринин ийгилигине жергиликтүү ислам диниятынын өкүлдөрүнүн даярдыгынын төмөндүгү шарт түзгөн. Алардын доктринанын негиздерин билүү деңгээли чиркөөчүлөрдүн күнүмдүк керектөөлөрүн канааттандырууга мүмкүндүк берди, бирок бул салттуу эмес исламдын профессионалдуу даярдалган жарчыларына натыйжалуу каршы туруу үчүн жетишсиз болгон.

Диний чөйрөдөгү мамлекеттик саясат. 2013-жылдан тартып Кыргыз Республикасынын Өкмөтү 2013-2017-жылдарга Кыргыз Республикасын

туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясынын милдеттеринде жана чечимдеринде чагылдырылган дин чөйрөсүндө реформа жүргүзүү маселеси боюнча активдүү боло баштады жана мында 2013-2017-жылдарга Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясынын милдеттеринде жана Кыргыз Республикасынын Коргоо кеңешинин чечимдеринде чагылдырылган.

2011-жылдагы араб жазы, Сириядагы жарандык согуш жана андан кийин “Ислам мамлекети” (ИМ) тобунун күчөшү мамлекеттерди диний маселеге болгон мамилесин кайра карап чыгууга мажбур кылды. 2016-жылдын соңуна карата КР өкмөтү Кыргызстандын 863 жараны чет элдик согуш аймактарына кеткенин, алардын көбү Сириядагы ИМ жана башка жихаддык топтордун катарына кошулганын белгилеген. Өкмөттүн маалыматы боюнча, жалдангандардын басымдуу бөлүгү (төрттөн үчтөн көбү) Кыргызстандын түштүгүнөн, этникалык азчылыктар басымдуулук кылган.⁸ Этностор аралык ынтымак, коомдогу социалдык чыңалуу маселелери боюнча чечилбеген көйгөйлөр этникалык жамааттардын радикалдашуусунун күчөшүнө негиз болуп жатканын көрсөттү.

Светтик көз караштан алганда, мамлекеттин светтик табияты менен диний билимдин өз ара байланышы да олуттуу көйгөй болуп чыкты. Кыргызстанда мамлекеттик билим берүү системасы светтик, демек, мамлекет студенттерге тигил же бул динди тануулай албайт жана динге карап басмырлабайт. Жеке диний билим берүү уюмдары формасына карабастан, бардык типтеги билим берүү уюмдары үчүн милдеттүү болгон мамлекеттик билим берүү стандарттарын сактоого милдеттүү.

Кыргызстанда исламдык окуу жайлары чоң коңшулары Казакстан, Тажикстан жана Өзбекстанга караганда бир топ көп. 2016-жылга карата расмий реестрде 112 ислам окуу жайы бар, анын ичинде ислам университети, тогуз ислам институту жана 102 медресе (анын ичинен 84ү активдүү болгон). Ошол эле учурда Казакстанда 13, Өзбекстанда 11, Тажикстанда бир гана ислам окуу жайы катталган. Ошентип, Кыргызстанда Казакстан, Тажикстан жана Өзбекстанды кошкондон төрт эсе көп катталган ислам окуу жайлары бар.

С Салыштыра кетсек, Кыргызстандын калкы болгону 7 миллион болсо, калган үч өлкөдө жалпысынан дээрлик 60 миллион калк жашайт.

Диний окуу жайларды жалпы билим берүү системасына жакшыраак интеграциялоо максатында бул жаатта тартипти калыбына келтирүү үчүн мамлекет бул мектептерде окууну жөнгө салуучу жана тартипке келтирүүчү

⁸Матвеева А. Кыргызстандагы радикалдашуу жана зордукчул экстремизм, RUSI журналы 163, №1, 2018. - 30-46 б.

стандарттарды киргизүү аракетин көргөн, бирок азырынча бул демилгелерден майнап чыга элек. Бирок президенттикке талапкер Садыр Жапаров шайлоо өнөктүгү маалында мектептерде дин сабагын киргизүү планын билдирди:

Мектептерде «ыйман» сабагы киргизилиши керек. Ошентип биз бүчүрдөгү бүгүнкү көйгөйлөрдөн кутулабыз. Бүгүнкү күндө адамдар ар кандай багыттарга: Хизбут-Тахрирге, Баптизмге, Буддизмге жана башка агымдарга кеткенин өзүңөр көрүп турасыңар. 11-классты бүтүргөн балдар диний билими жоктугунан Сирияга оңой эле тартылууда. Азыр ислам университеттерин бүтүргөндөр көп - миңге жакын адам жумушу жок. Балдарды бир динде, биздин муфтияттын багытында окутат. Анан 10-15 жылдын ичинде баары бир нукка кетет. Бул планда гана бар, муфтият, дин өкүлдөрү, Билим берүү министрлигинин адистери менен сүйлөшүп, кеңешебиз.

Ошонун негизинде мамлекеттин диний чөйрөдөгү негизги иш-чараларынын бири болуп чыр-чатактардын, диндер аралык кагылыштардын алдын алуу боюнча алдын алуу иштерин жүргүзүү максатында жер-жерлерде муфтият жана казыяттар менен активдүү биргелешкен иштерди жүргүзүү, ошондой эле кыргыз жараны жарандык өзгөчөлүгүнүн маселелери. Мындан тышкары, мамлекет билим берүү тармагына өзгөчө көңүл бурушу керек, ошол эле учурда диний лидерлердин ортосунда өз ара түшүнүшүүнү камсыз кылуу максатында этностук курамы ар башка казыяттардын ачык диалогуна зарыл шарттарды түзүү боюнча туруктуу иштерди жүргүзүү зарыл.

3. Кыргыз Республикасында социалдык-маданий саясат жана Кыргыз жараны деп жарандардын өзүн таануусун калыптандыруу

Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пактыга ылайык, коркуу жана муктаждык жок эркин адам идеалы ар бир адам үчүн граждандык жана саясий укуктары менен бирге экономикалык, социалдык жана маданий укуктарын пайдалана алган шарттар түзүлгөндө гана ишке ашат.

Биринчиден, ал эмгекке болгон укукту билдирет, ал ар бир адамдын өзү эркин тандап алган же эркин макул болгон жумушта акча табуу укугун камтыйт. Адамдын социалдык-экономикалык укуктары жарандык-саясий укуктарга караганда бир кыйла аз универсалдуу, ошондуктан азыркы индустриалдык жана постиндустриалдык коомдордо социалдык-экономикалык укуктар, биринчи кезекте, эмгек мамилелеринин чөйрөсүнө жана алар менен түздөн-түз байланышкан чөйрөлөргө таасир этет.

Мүлктүк укуктарга келсек, Конституциянын 15-беренесине ылайык, Кыргыз Республикасында менчиктин жеке, мамлекеттик, муниципалдык жана башка түрлөрү бирдей таанылат жана корголот деп айтууга болот. Ошол эле учурда менчик кол тийгис, эч ким өз менчигинен өзүм билемдик менен ажыратылышы мүмкүн эмес.

Кыргыз Республикасы экономикалык иштин ар кандай формаларын өнүктүрүү үчүн шарттарды түзөт жана эл чарбасынын кызыкчылыктарын коргойт. Кыргыз Республикасынын экономикалык жана социалдык өнүгүү багыттары мамлекеттик программаларда чагылдырылган⁹. Экономикалык укуктар сыяктуу эле социалдык укуктар да гетерогендүү. Эгерде социалдык камсыздоого укук тигил же бул адамдын жыргалчылыгы менен гана байланыштуу болсо, анда билим алууга жана саламаттыкты сактоого болгон укук жеке адамдын жыргалчылыгынан алда канча ашып кетет жана бүтүндөй коомдун өнүгүү перспективаларын аныктайт.

Мамлекет элдин жыргалчылыгына, социалдык жактан корголушуна кам көрөт. Кыргыз Республикасы жарандардын социалдык жактан корголбогон категорияларына, эмгекти жана ден соолукту коргоого колдоо көрсөтөт. Кыргыз Республикасында калкты социалдык жактан тейлөөнүн, медициналык тейлөөнүн системасы өнүгүп жатат, мамлекеттик пенсиялардын, пособиелердин жана социалдык коргоонун башка кепилдиктеринин кепилдиктери камсыз кылынат.

Мамлекет ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин толук жана бирдей ишке ашыруусуна, аларды эч кандай басмырлоосуз коомго интеграциялоого, майыптар үчүн жеткиликтүү шарттарды түзүүгө негизделген социалдык коргоо жана алардын жашоо сапатын жакшыртуу тутумунун иштешин камсыз кылат.

Социалдык укуктар конституциялык даражага көтөрүлдү, бул конституциялык укуктар жана эркиндиктер оригиналдуу мүнөзгө ээ, алар ажыратылгыс жана төрөлгөндөн баштап ар бир адамга таандык. Конституциялык укуктар жана эркиндиктер ар бир адамга жана жаранга ыйгарылган жана инсандын укуктук статусунун өзөгүн түзөт. Конституциялык укуктар жана эркиндиктер Негизги Мыйзамда бекитилгендиктен, формасы боюнча гана эмес, мазмуну боюнча да негизги болуп саналат. Негизги Мыйзамда жеке адам үчүн да, жалпы эле коом жана мамлекет үчүн да турмуштук жана социалдык мааниге ээ болгон укуктар жана эркиндиктер бекитилген. Рынок экономикасынын шартында мамлекет

⁹2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы. Кыргыз Республикасынын Президентинин сайты. <http://www.president.kg/ru>

өзүн тиешелүү жашоо деңгээлин камсыз кыла албаган адамдарга гана социалдык жардам көрсөтөт.

Ар бир адам ден соолукту сактоого жана медициналык камсыздандырууга укуктуу. Медициналык камсыздандыруунун шарттары мыйзам тарабынан аныкталат. Мамлекет ар бир адамга медициналык жардам көрсөтүү үчүн шарттарды түзөт жана мамлекеттик, муниципалдык, жеке жана башка саламаттык сактоо уюмдарын өнүктүрүү боюнча чараларды көрөт. Граждандар мамлекеттик саламаттык сактоо уюмдарынын тармагын акысыз пайдаланууга укуктуу. Медициналык тейлөө, анын ичинде жеңилдетилген шарттарда кызмат көрсөтүү мыйзамда каралган мамлекеттик кепилдиктердин өлчөмүндө мамлекеттин эсебинен жүзөгө ашырылат. Жарандарга акы төлөнүүчү медициналык жардам көрсөтүүгө мыйзамда белгиленген негиздер боюнча жана тартипте жол берилет.

Медициналык-санитардык жардамды, медициналык көрсөтүүнү, медициналык-социалдык экспертизаны жана ж жарандардын ден соолугун сактоого, чыңдоого жана келтирүүгө багытталган медициналык жана башка иш-комплексин камсыз кылуу максатында Кыргыз Республикасынын Төмөнкүлөрү үчүн зарыл чараларды көрөт:

- өлүү- төрөлүүнү жана балдардын өлүмүн кыскартууну ж баланын дени сак өнүгүшүн камсыз кылуу;
- экологиялык саламаттыкты жана өнөр жайда эмгекти бардык аспектилерин жакшыртуу;
- эпидемиялык, эндемикалык, кесиптик жана башка оорула

Кыргызстанда билим берүү тармагына да чоң көңүл бурулат: билим берүү адамдын инсандыгын ар тараптуу өнүктүрүүгө, өзүнүн кадыр-баркын андап билүүгө багытталып, адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин урматтоону күчөтүшү керек. Ар бир адам билим алууга укуктуу, негизги жалпы билим милдеттүү. Ар бир адам мамлекеттик билим берүү уюмдарында мектепке чейинки, негизги жалпы, орто жалпы жана кесиптик башталгыч билимди акысыз алууга укуктуу. Билим берүү ар бир адамга эркин коомдун пайдалуу катышуучусу болууга, бардык улуттардын, бардык расалык, этникалык жана диний топтордун ортосундагы түшүнүшүүгө, сабырдуулукка жана достукка көмөктөшүүгө мүмкүндүк бериши керек.

Мамлекет адам укуктарын жана эркиндиктерин бузбаган үрп-адаттарды жана каада-салттарды сактоо менен Кыргызстан элинин маданиятын өнүктүрүүгө кам көрөт. Мамлекет Кыргызстан элинин тарыхый, материалдык жана руханий мурастарын коргойт. Ошол эле учурда мамлекет этностук коомчулуктардын өкүлдөрүнүн өлкөнүн социалдык-экономикалык турмушуна толук кандуу катышуусун камсыз кылуу үчүн бардык чараларды көрүп жатат, түрдүү этностордун ортосундагы биримдикти жана ынтымакты чыңдоо максатында бизнеске этникалык плюрализм, жаңы жумуш орундары түзүлүүдө. Алардын ички жана тышкы миграциясын азайтуу максатында экономиканын ар кандай тармактарында түзүлгөн.

Жарандардын социалдык-экономикалык укуктарын ишке ашыруу, ошондой эле алардын өлкөнүн коомдук-саясий турмушуна, мамлекеттик жана муниципалдык башкарууга катышуусунун маселелери секторлор аралык мүнөзгө ээ, бирок белгилей кетүүчү нерсе, Кыргыз Республикасындагы бир катар институттар түздөн-түз ишке ашырат. Коомдук-саясий, социалдык-экономикалык чөйрөдө, мамлекеттик жана муниципалдык башкарууда, ошондой эле өлкөнүн саясий процесстеринде этностор аралык мамилелер чөйрөсүндө жарандардын укуктарын сактоо боюнча мамлекеттик саясат бар.

Жарандардын укуктарын коргоону жана ишке ашырууну камсыз кылуучу институттар.1994-жылы Кыргызстан элинин биринчи Улуттук Курултайынан кийин, **Кыргызстан элдеринин ассамблеясы (ААК)** түзүлгөн. Белгилей кетсек, АНК Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу консультациялык-кеңеш берүүчү орган статусуна ээ жана улуттар аралык ынтымакты, өлкөдөгү стабилдүүлүктү камсыз кылуу, өлкө элинин биримдигин чыңдоо, улуттук биримдикти калыптандыруу боюнча тынымсыз жигердүү иштерди жүргүзүп келет. Коомдогу конструктивдүү диалог маданияты өнүгөт.

2002-жылдан бери **Кыргыз Республикасынын Акыйкатчысы (Омбудсмени)** Кыргыз Республикасынын аймагында жана анын компетенциясынын чегинде адамдын жана жарандын конституциялык укуктарынын жана эркиндиктеринин сакталышына парламенттик контролду туруктуу негизде жүргүзүп келет.¹⁰

3-ТЕМА БОЮНЧА КЫСКАЧА КОРУТУНДУЛАР

1. Кыргызстандагы тил интеграциясы туруктуулуктун, прогресстин, экономикалык жана аскердик-саясий коопсуздуктун талашсыз жолу гана

¹⁰"Кыргыз Республикасынын Омбудсмени (Акыйкатчысы) жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы 2002-жылдын 31-июлундагы № 136

- эмес, ошондой эле лингвистикалык интеграциянын сергек тереңдешинин үлгүсү катары Кыргызстандын Борбордук Азиядагы жана дүйнөлүк коомчулуктагы беделинин өсүшүнө алып баруучу жол.
2. Ар бир адам үчүн тил маанилүү идентификациялык ролду ойнойт, мамлекеттик тилди өнүктүрүү боюнча мамлекеттик саясат Кыргызстандын жарандарынын мамлекеттик, расмий жана эне тилдерин колдонуу укугуна жана артыкчылыктарына эч кандай көңүл бурбашы керек. Ошентип, мамлекет тилдердин көп түрдүүлүгүн түшүнүү менен гана чектелбестен, тил эркиндигине болгон умтулуусун да көрсөтөт. Мамлекеттик тилди өнүктүрүүгө ээн-эркин келип, мамлекет узак мөөнөттүү натыйжага жетишет.
 3. Тилди билүүсүн күчтөндүрүү эмес, кубаттоо керек. Маселен, стимулдаштыруу системасынын жардамы менен эмгек акыга кошумчалар, кошумча тилдерди билүү үчүн бонустар.
 4. Экстремисттик жана террористтик топтордун ишмердүүлүгүн жайылтууга бөгөт коюу максатында Кыргыз Республикасынын диний саясатын реформалоо боюнча иш-чаралар бир аз кечиктирилген, бирок кандайдыр бир деңгээлде мамлекет 2014-жылдан бери кырдаалды жарым-жартылай көзөмөлгө алууга жетишти.
 5. Мамлекет мамлекеттин светтик негиздерин жана диний толеранттуулукту чыңдоо механизмдерин өркүндөтүүдө, диний жана коомдук институттардын ишин мамлекеттик жөнгө салуунун натыйжалуулугун жогорулатууда.
 6. Кыргыз Республикасына мамлекеттик окуу жайларында диний ишмерлерди даярдоо системасын өркүндөтүү үчүн жакшы даярдалган теологдор, дин маселелери боюнча эксперттер керек, бул да студенттер арасында кыргыз жараны идеяларын жайылтууга салым кошо алат.
 7. Мамлекет жарандык коомду, диний лидерлерди, жалпыга маалымдоо каражаттарын жана башка жарандык субъекттерди диний чөйрөдө биргелешкен кызматташтык үчүн кыргыз жараны жарандык иденттүүлүгүнүн идеяларын, анын ичинде социалдык тармактарды колдонуу аркылуу жайылтуу үчүн активдүүрөөк тартуусу зарыл.

ЖАҢЫ ТЕРМИНДЕР ЖАНА ТҮШҮНҮКТӨР

Маданий ар түрдүүлүк – бир өлкөнүн ичинде жана анын тарыхы боюнча бир элдин бир бөлүгү катары көптөгөн маданияттардын алып жүрүүчүлөрүнүн чогуу жашашын билдирет. Калктын маданий ар түрдүүлүгү туруктуу жана өз ара байыган байланыштын булагы, өлкөнүн өнүгүшүнүн шарты болуп калды.

Көп тилдүүлүк - эки же андан көп тилди жеке сүйлөөчүнүн же сүйлөгөндөрдүн коомчулугунун колдонуусун билдирет. Дүйнө калкында бир тилдүүлөргө караганда көп тилдүүлөр басымдуулук кылат. Ааламдашуу жана социалдык ачыктык сыяктуу көрүнүштөр көп тилдүүлүктүн жайылышына өбөлгө түзөт.

Конфессия - белгилүү бир диний доктринадагы диндин өзгөчөлүгү, ошондой эле бул динди карманган жана ушул динге ишенгендердин бирикмеси. Сөздүн жалпы маанисинде “конфессия” термини белгилүү бир диндин ичиндеги белгилүү бир багыттын синоними болуп саналат.

Теңирчилик – Евразия талааларынын жана Борбордук Азиянын түрк-монгол көчмөндөрүнүн жана алардын таасири астында калган элдердин орто кылымдардагы этникалык дини, өзгөчө мамлекеттик культтун деңгээлинде Кудайга айланган асман Теңири эң жогорку деп эсептелген.

Дискриминация – (латын тилинен *discriminatio* – “бөлүү”, “айырмалоо”) – кандайдыр бир белгинин негизинде адамдын укуктарын жана эркиндиктерин чектөө жана/же адамдарга же социалдык топторго ар кандай басмырлоочу мамиле кылуу. Басмырлоого негиз болуп төмөнкүлөр камтылышы мүмкүн: жашы, кастасы, өңү, соттуулугу, сырткы келбети, бою, салмагы, ден соолугу, психикалык бузулуулары, баңги затын колдонуу, майыптыгы, улуту, үй-бүлөлүк абалы, муун, генетикалык өзгөчөлүктөрү, дини, жынысы, социалдык классы, билими, сексуалдык багыты жана гендердик өзгөчөлүгү, жумушу жана жашаган жери ж.б.

Мамлекеттик пенсия - жарандарга пенсияга чыгуусуна байланыштуу берилүүчү ай сайын же жума сайын мамлекеттик акчалай төлөм. Кыргыз Республикасында мамлекеттик пенсия жарандарга мамлекеттик, муниципалдык, жарандык кызматтарда жана башка категориядагы жарандардын мөөнөттөрү аяктагандыгына байланыштуу дайындалат.

Толерантность - (латын тилинен *tolerantia* – “сабыр, чыдамкайлык, чыдай билүү”) – башка дүйнө таанымна, жашоо образына, жүрүм-турумуна жана үрп-адатына сабырдуулукту билдирген социологиялык термин. Сабырдуулук менен кайдыгерлик бирдей эмес. Бул ошондой эле башка дүйнө таанымды же

жашоо образын кабыл алуу дегенди билдирбейт, ал башкаларга өзүнүн дүйнө таанымына ылайык жашоо укугун берүүдөн турат.

КОНТРОЛДУК СУРООЛОР ЖАНА ОКУУ ТАПШЫРМАЛАРЫ

1. “Ар түрдүүлүк” түшүнүгүнүн мааниси эмнеде?
2. Сиздин оюнузча, Кыргызстан элдерин билимге аралаштыруунун дагы кандай жолдору бар? Тажрыйбаңызды талдаңыз.
3. Кыргызстандын кыргыз эмес калкынын арасында кыргыз тилин жайылтууга кандай жаңычылдыктар жардам бере алат деп ойлойсуз?
4. Кыргыз Республикасы расизмге, ксенофобияга жана дискриминацияга, антисемитизмге, христиандарга, мусулмандарга жана башка диндердин өкүлдөрүнө карата сабырсыздык жана дискриминацияга каршы күрөштү камтыган дискриминацияга жол бербөө боюнча эл аралык милдеттенмелерин кандай аткарып жатат?
5. Диний миссиялар көбүрөөк жолдоочуларды тартуу үчүн кантип иштешет?
6. КМДБнын милдеттери кандай?
7. ДИМКнын милдеттери кандай?
8. Кыргыз Республикасында теңирчилик каада-салттары менен ислам ырым-жырымдарынын айкалышынын өзгөчөлүгү эмнеде?
9. Кыргыз Республикасы түрдүү этностордун өкүлдөрүнө өз ара сый мамиле жасоо, бирдей мүмкүнчүлүктөрдү түзүү жана аларды коомго кошуу максатында жарандык коом уюмдарына кандай олуттуу колдоо көрсөтүүдө?
10. Кыргыз Республикасынын министрликтеринин, мамлекеттик комитеттеринин жана административдик ведомстволорунун коомдук кеңештеринин иши эмне үчүн маанилүү?

3-БӨЛҮМ ҮЧҮН СУНУШТАЛГАН ОКУУ

1. Рысалиева М. Кыргыз Республикасында адамдын жана жарандын социалдык укуктары. КМУнун жарчысы №1, 2014-ж
2. «Орус жана кыргыз тилдери – бир куштун канаты бирдейби?», Эрмен Байсалов, 2019-ж.
3. 2017-жылдагы коомдук талкууда кыргыздын өзгөчөлүгү, тили, улутчулдук көйгөйлөрү, Анар Мусабаева
4. Борбордук Азия дүйнөлүк цивилизациянын экуменасы катары, Бишкек, 2018-ж
5. Борбордук Азиядагы аймактык интеграциянын маданий жана цивилизациялык негиздери, Эркин Байдаров, 2017-ж.
6. Кыргызстан: Плюрализмдин келечеги, Эрика Марат, май 2015-жыл

7. Кыргыз Республикасындагы коомдук-саясий кырдаалга диний фактордун таасири. Социологиялык изилдөө. ДИМК UNDPА Толук укуктуу адамдар тарабынан колдоого алынган. Туруктуу өлкөлөр. Бишкек, 2016-жыл
8. Матвеева А. Кыргызстанда радикалдашуу жана зордук-зомбулук экстремизми, RUSI журналы 163, №1, 2018-ж.
9. Эсенгул Ч. Кыргыз Республикасында диний жана жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүү жөнүндө. КРСУ Жарчысы, т.18, №7. Бишкек, 2018-ж.